

## MONA BEYKER BOSQICHLI TASNIFI ASOSIDA AGATA KRISTI ASARLARI TARJIMASINING TIZIMLI LINGVISTIK VA PRAGMATIK MUAMMOLARI

Shoxidova Mashxura Kobuljonovna

Namangan davlat universiteti, Ingliz tili va adabiyoti kafedrası katta o‘qituvchisi

[mashkhurashokhidova@gmail.com](mailto:mashkhurashokhidova@gmail.com)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22137347>

Annotatsiya: Mazkur maqolada jahon detektiv adabiyotining yirik vakili Agata Kristi romanlarining o‘zbek va rus tillariga tarjimalarida yuzaga keladigan tizimli lisoniy, pragmatik va ijtimoiy-madaniy muammolar tadqiq etiladi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida taniqli tarjimashunos olimi Mona Beyker tomonidan ilgari surilgan besh bosqichli tasnif modeli tanlab olingan. Agata Kristining “The Murder of Roger Ackroyd” (Rojer Ekroydning sirli qotili) va “And Then There Were None” (O‘nta negr bolasi) asarlari hamda ularning o‘zbek va rus tillaridagi tarjima variantlarining qiyosiy tahlili asosida so‘z, frazeologik birliklar, grammatik strukturalar, matn sathi va pragmatik darajalardagi transformatsiya jarayonlari hamda ekvivalentlik muammolari yoritilgan. Tahlillar natijasida detektiv matnlarda muallif uslubini saqlash, taranglik va sirli emotsional fonni maqsad auditoriyaga yetkazishda an‘anaviy neytrallashish xatolarining oldini olish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar va iboralar: Badiiy tarjima, detektiv diskurs, Mona Beyker, bosqichli tasnifi, Agata Kristi, frazeologik birliklar, grammatik transformatsiya, pragmatik adekvatlik, ijtimoiy-madaniy adaptatsiya.

### KIRISH

Bugungi globallashuv va xalqlararo ma‘naviy-madaniy aloqalar jadal rivojlanayotgan davrda badiiy tarjima madaniyatlararo muloqot va axborot almashinuvining eng muhim va ta‘sirchan usuliga aylandi. Zamonaviy tarjimashunoslik oldiga qo‘yilayotgan kognitiv va lingvistik vazifalardan biri jahon adabiyoti durdonalarini asliyat tili jozibasini yo‘qotmagan holda ona tilimizga o‘girish, milliy tarjima maktablarining nazariy asoslarini yanada takomillashtirishdan iboratdir [2, 12].

Badiiy adabiyot janrlari ichida detektiv diskursi o‘ziga xos qonuniyatlari, jumladan, mantiqiy xulosalar zanjiri, kutilmagan yakun, lingvistik manipulyatsiya va axborotni bosqichma-bosqich ochib berish orqali o‘quvchini doimiy taranglik holatida ushlab turish xususiyati bilan alohida ajralib turadi [4,45]. Detektiv matnda har bir til birligi — leksik birlik tanlovi, jumlarlar tuzilishi, olmoshlar orqali yashirin ishoralar va stilistik vositalar muhim axborot hamda kuchli emotsional yuklamani o‘zida mujassam etadi [5,89].

Detektiv janrning dunyoga mashhur vakili Agata Kristi asarlari o‘zining individual uslubi, psixologik portretlari, personajlar nutqidagi ijtimoiy-tabaqaviy farqlarning yorqin aks etishi va boy ijtimoiy-madaniy qatlami bilan ajralib turadi [7]. Ingliz va o‘zbek tillarining turli tizimli tillar oilasiga mansubligi esa ushbu xususiyatlarni tarjimada aynan qayta yaratishda jiddiy lingvistik va pragmatik to‘siqlarni yuzaga keltirmoqda [2, 40]. Ushbu to‘siqlarni tizimli tahlil qilishda Mona Beykerning tarjima muammolarini beshta asosiy pog‘onada tasniflovchi iyerarxik modeli eng mukammal metodologik asoslardan biri bo‘lib xizmat qiladi [1,119].

### TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida qiyosiy-kontrastiv, kontekstual, stilistik va diskursiv tahlil metodlaridan foydalanildi. Nazariy va metodologik asos sifatida M. Beykerning tarjimadagi muammolarni beshta pog‘onada tasniflash modeli qabul qilindi [1,180]:

1. *So‘z darajasidagi muammolar:* Maqsad tilda mutlaq ekvivalentning yo‘qligi va madaniy-mahalliy realiyalar tarjimasi.
2. *Frazeologik va idiomatik birliklar darajasidagi muammolar:* Barqaror birikmalarni o‘girishda ma‘no va obrazlar nomuvofiqligi.
3. *Grammatik strukturalar darajasi:* Tillarning grammatik tizimidagi differensial jihatlar va grammatik tenglikni ta‘minlash.
4. *Matn sathidagi muammolar:* Butun matnning mantiqiy oqimi va mantiqiy ketma-ketligini saqlash.
5. *Pragmatik va ijtimoiy-madaniy daraja:* Nutqdagi yashirin ma‘nolar, kinoya, hazil va dialekt farqlarining ijtimoiy-madaniy ta‘siri.

Tadqiqotning amaliy tahlil materiali sifatida Agata Kristining o‘zbek tiliga muvaffaqiyatli o‘girilgan *“The Murder of Roger Ackroyd”* (Rojer Ekroydning sirli qotili) va *“And Then There Were None”* (O‘nta negr bolasi) romanlaridan olingan real parchalar va ularning tarjimalari tanlab olindi [7;8].

#### TAHLILLAR VA NATIJALAR

Agata Kristi asarlarini M. Beyker modeli doirasida tadqiq etish jarayonida har bir bosqich bo‘yicha quyidagi lingvistik va pragmatik qiyinchiliklar va ularning amaliy yechimlari tahlil qilindi:

So‘z darajasidagi muammolar

Agata Kristi ijodida so‘z darajasidagi eng asosiy muammolardan biri yuridik terminologiya va ijtimoiy o‘zgarishlar natijasida paydo bo‘luvchi sotsiolingvistik evolyutsiyaga daxldor so‘zlardir [4,102]. Chunonchi, yozuvchining eng mashhur asarlaridan biri *“And Then There Were None”* romani sarlavhasi va syujet asosi hisoblangan *“negro”* so‘zi o‘z davrida oddiy qabul qilingan bo‘lsa-da, bugungi kun kitobxoni uchun madaniy va ijtimoiy-madaniy jihatdan irqiy kamsitish sifatida noqulaylik tug‘diradi. Shuningdek, *“The Murder of Roger Ackroyd”* romanida uchraydigan *“blackmail”* (tovlamachilik/shantaj) va *“inquest”* (sud-tibbiy yoki politsiya tergovi) kabi o‘ziga xos yuridik tushunchalar o‘zbek tilida bevosita huquqiy ekvivalentga ega emas [8]. Tarjimon bunday holatda so‘zning faqatgina denotativ ma‘nosiga yopishib qolmasdan, maqsad tildagi auditoriyaning bugungi qabul qilish xususiyatlarini inobatga olgan holda neytrallashtirish yoki madaniy-huquqiy adaptatsiya strategiyalarini qo‘llashi lozim [3,55].

Frazeologik birliklar darajasidagi muammolar

A. Kristi detektiv asarlarida frazeologizmlar o‘zining yuksak ekspressivligi va semantik chuqurligi bilan jinoyat hamda tergov jarayonidagi psixologik muhitni mahorat bilan tasvirlab beradi. *“The Murder of Roger Ackroyd”* asarida qo‘llanilgan *“to keep someone in the dark”* (kingadir haqiqatni aytmaslik, sir saqlash) iborasini o‘zbek tiliga o‘girishda so‘zma-so‘zlikdan qochib, o‘zbek xalqining obrazli tafakkuriga mos *“og‘ziga tolqon solmoq”* yoki *“sir boy bermaslik”* kabi funksional-sinonimik ekvivalentlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir [2, 62; 8].

Idiomalar tarjimasida obrazlarning o‘zgarishi ko‘pincha qabul qiluvchi til madaniy doirasiga xizmat qiladi. Masalan, ing. *“Poor as a rat”* (kalamushdek kambag‘al) iborasi tarjimada *“sichqonning dumi tegsa supuriladigan”* yoki *“eskirgan ko‘rpadek yirtiq”* singari o‘zbekona emotsional ohanglar bilan berilsa, madaniy-stilistik muvozanat mukammal darajada tiklanadi [2,80].

Grammatik strukturalarni moslashtirish darajasi

Ingliz va o‘zbek tillarining tipologik jihatdan turlicha tuzilishga egaligi (ingliz tili analitik, o‘zbek tili agglutinativ) tarjimada grammatik va sintaktik transformatsiyalarni taqozo etadi [5,114]. Detektiv matnlar ko‘pincha sodda, qisqa va keskin gaplar orqali kuchli dramatik dinamika kasb etadi. Masalan, roman oxirida ochiqqandigan sirli holatlarda qo‘llaniladigan *“He was guilty”* (U aybdor edi) kabi qisqa gap o‘zbek tili tarjimasida semantik jihatdan kuchsizlanib qolmasligi uchun *“Jinoyatning haqiqiy ijrochisi u bo‘lib chiqdi”* shaklida sintaktik kengaytirish orqali ifodalanadi, bu esa o‘quvchidagi dramatik ta‘sirni yanada kuchaytiradi [6,74].

Matn sathidagi tizimni ta‘minlash muammolari

Detektiv janrida matn sathidagi eng muhim element gaplararo mantiqiy bog‘liqlik hamda voqealar rivojidadagi sirlilikni saqlab qolishdir [1,210]. Agata Kristi asarlarida ruhiy holat tasvirlari ma‘lum bir xronologik izchillikda beriladi [7]. Tarjimon gaplarni bir-biriga bog‘lashda faqatgina grammatik tenglikka tayansa va kontekstual yaxlitlikni inobatga olmasa, asarning emotsional ta‘siri oddiy axborot xronikasiga aylanib qoladi [6,95]. Masalan, *“The Murder of Roger Ackroyd”* asaridagi Doktor Sheppard kundaliklarida yozilgan shubha va xavotirlar matn sathida o‘ta izchil lisoniy zanjirni tashkil etishi kerak, aks holda tergov mantiqi buziladi [8].

Pragmatik darajadagi muammolar

Pragmatik darajadagi eng jiddiy to‘siq qahramonlarning ijtimoiy-madaniy portretini ifodalovchi dialekt, jargon va yashirin kinoyalarni (ironiya) maqsad til o‘quvchisiga yetkazishdir [1,250]. A. Kristi romanlarida sotsial tabaqalanish darajasi personajlar nutqidagi nozik uslubiy farqlar (masalan, yuqori tabaqa aristokratlari va xizmatkorlar tili) orqali beriladi [7]. Tarjimada ko‘pincha ushbu o‘ziga xos nutqiy elementlar umumlashtirib yoki silliqashtirib (neytrallashtirib) yuboriladi [2,110]. Pragmatik muammoni bartaraf etish uchun tarjimon o‘zbek tilining boy uslubiy imkoniyatlaridan foydalangan holda, qahramon nutqiga o‘zbekona hurmat-istihola (masalan, *“sizlab”* gapirish, *“taqsir”*, *“bekam”* kabi murojaat shakllari) yoki aksincha, qo‘pollik bo‘yoqlarini yuklashi lozim.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Mona Beykerning bosqichli tasnifi detektiv diskursini tarjima qilishda yuzaga keladigan muammolarni tizimlashtirishda eng samarali nazariy model bo‘la oladi [1,280]. Agata Kristi detektiv asarlari tarjimasi oddiy lisoniy o‘g‘irish emas, balki chuqur ijtimoiy-madaniy va pragmatik moslashtirish jarayonidir [3,110]. Leksik realiyalar, idiomatik birliklar va grammatik transformatsiyalar tahlili shuni ko‘rsatdiki, detektivga xos bo‘lgan dinamizm va emotsional zo‘riqishni saqlab qolish uchun tarjimondan quyidagilar talab etiladi:

1. So‘zma-so‘z tarjimadan va lisoniy qoliplardan voz kechib, Yu. Naydaning dinamik ekvivalentlik tamoyiliga tayanish [3,40].

2. Frazologizmlarni tarjima qilishda obrazlar almasha-da, ularning funksional va emotsional yukini to‘liq saqlash [2,75].

3. Detektiv matndagi sirlilik va yozuvchining individual uslubini neytrallashtirish xavfidan saqlash uchun pragmatik-stilistik sezgirlikka tayanish [4,90].

#### ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). – Москва: Международные отношения, 1975. – 240 с.

2. Комиссаров В.Н. Теория перевода (Лингвистические аспекты). – Москва: Высшая школа, 1990. – 253 с.

3. Кристи А. Рожер Экройднинг ўлдирилиши: роман / таржимон Ш. Остонов. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2021. – 272 б.

4. Саломов Ғ. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1983. – 232 б.

5. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 1992. – 304 p.

6. Christie A. And Then There Were None. – London: Collins Crime Club, 1939. – 256 p.

7. Newmark P. A Textbook of Translation. – London: Prentice Hall, 1988. – 292 p.

8. Nida E.A. Toward a Science of Translating. – Leiden: E.J. Brill, 1964. – 331 p.